

Setè centenari de la mort d'Arnau de Vilanova

L'OBRA LITERÀRIA D'ARNAU DE VILANOVA

Lola Badia Pàmies

Reial Acadèmia de Bones Lletres de Catalunya. UB

Com a membres de la Reial Acadèmia de Bones Lletres al doctor Martínez Gázquez i a qui us parla ens escau d'exposar aspectes de la faceta d'Arnau com a escriptor. No és pot dir en propietat que Arnau escrivís el que avui entenem per literatura, però al segle XIII el cultiu de l'escriptura era un fenomen cultural prou complex i diferent de l'actual: el fet que un metge produís obra tant en llatí com en català ja justifica que la seva figura sigui tractada per les històries de la literatura, com és el cas de la Martí de Riquer.

L'obra d'Arnau és extensa i molt singular i original perquè abraça dos camps que a la primera edat mitjana tradicionalment s'havien mantingut separats i comunicats: la medicina i la teologia. No en va els sistema universitari que es va consolidar a principis del segle XIII preveia facultats separades per a teòlegs i metges i el destí professional dels uns i dels altres estava perfectament reglat. La cura de l'ànima i la cura del cos representaven dos àmbits del tot distints, que es podien posar en relació tan sols metafòricament: Jesús, en efecte, és considerat ja als Evangelis un «metge de l'ànima». Resulta, però, que Arnau va viure a les acaballes del segle XIII, ja al tombant del XIV, en un moment molt especial de la història cultural d'Europa, un moment en què moltes coses estaven canviant entre els laics amb accés a la cultura i al saber.

Arnau de Vilanova va ser un metge d'un prestigi extraordinari, mestre a la facultat de medicina de Montpeller, assistent de reis i de papes, una figura de primer nivell en el món de la ciència i de les corts del seu temps. Tanmateix, allò que el fa un personatge singular és un perfil en què combina aquest relleu professional indiscutible amb una dimensió de teòleg *outsider* i d'agitador espiritual radical i provocatiu. D'una banda, Arnau és un exemple prototípic d'intel·lectual pertanyent al sistema universitari; però, de l'altra, és un cas excepcional que a presenta molts trets d'una actitud del tot nova enfront del saber, que comparteixen algunes grans figures contemporànies, com ara Ramon Llull o Dante Alighieri. Dante i Llull són uns intel·lectuals que, des de la condició de laics que s'expressen extensament en llengua vernacla, trenquen les velles fronteres que separaven els diversos camps del saber i fan possible una militància compartida en el camp de la teologia, la filosofia i de les ciències d'aplicació pràctica. Ramon Llull, per exemple, que no pertanyia a cap ordre religiós, va proposar un programa complet de

reforma espiritual i moral de la societat del seu temps, que implicava un mètode racional infal·lible per a la conversió dels infidels: l'Art. Un mètode que també servia per a sistematitzar els principis de totes les ciències, entre elles la medicina. Dante Alighieri, també des de la seva condició de laic i d'home polític que havia estat membre del gremi de metges i apotecaris de Florència, va ser capaç de construir un enorme edifici poètic en llengua vulgar que encara ara forma part del cànon literari universal, però que també conté una enciclopèdia completa del saber universitari medieval: la *Comèdia*. La figura d'Arnau té afinitats amb aquest nou tipus d'intel·lectuals medievals implicats en la *vernacularització* del saber, un anglicisme que ha fet fortuna acadèmica. L'obra d'Arnau sempre ha estat classificada en dos sectors: la mèdica i la teològica. L'any 1947 Miquel Batllori va publicar dos volums que duïen aquests dos títols a la col·lecció Els Nostres Clàssics. S'hi reunien textos escrits en català. Actualment l'obra d'Arnau va ser accessible en edicions crítiques a través de dues sèries d'obres bàsicament llatines: les AVOMO (Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia) i les AVOTHO (Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia).

El que diré a continuació sobre les obres d'especulació teològica i d'agitació espiritual d'Arnau és tot tret dels treballs recents d'estudiosos com Josep Perarnau, Jaume Mensa, Sebastià Giralt, Albert Soler i Joseph Ziegler, entre d'altres de més antics com els dels germans Carreras Artau, el pare Miquel Batllori o el pare Eusebi Colomer.

Arnau és autor d'una trentena d'obres teològiques i espirituals, i d'una vintena de cartes del mateix caire. La producció d'aquesta mena l'inicia quan encara és a Montpeller exercint com a mestre en medicina. El 1292 escriu la *Introductio in librum Ioaachim de semine scripturarum* ['*Introducció al llibre de Joaquim sobre la llavor de les escriptures*']; és un comentari a un text falsament atribuït a Giocchino da Fiore, en què proposa una hermenèutica bíblica particular, és a dir una interpretació mística del sentit ocult de les grafies del text sagrat per descobrir-hi els secrets que Déu hi ha amagat. També és del 1292 l'*Allocutio super significatione nominis tetragrammaton* ['*Discurs sobre el sentit del terme Tetragramma*'], que dedica al teòleg dominicà Ramon Martí, en què aplica els principis hermenèutics de la primera obra al nom de Déu, JHVH. Anterior a

1297 són l'*Alphabetum catholicorum* [*Alfabet dels catòlics*] i el *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium* [*Tractat sobre la prudència dels escolars catòlics*], que tenen un caire doctrinal i catequètic, d'iniciació a la vida cristiana; el primer va ser dedicat a Jaume II perquè el fes servir el príncep hereu.

Els problemes d'Arnau de Vilanova comencen l'octubre de 1299 quan a París, aprofitant una ambaixada que li havia encomanat el rei Jaume II d'Aragó, divulga a la Sorbona les seves idees apocalíptiques exposades al tractat *De adventu Antichristi* [*Sobre la vinguda de l'Anticrist*]: l'anunci de la vinguda de l'Anticrist i la fixació de la data en què s'ha de produir, que per a Arnau era vers el 1368. Aquest canvi de direcció de l'obra teològica d'Arnau segurament s'explica per la influència del franciscà espiritual Pèire de Joan Olieu (ca. 1248-1298), mestre a Montpeller i autor d'una *Lectura super Apocalypsim*, de l'any 1295, en què exposa la seva teologia de la història.

Les tesis enunciades a París li costen la denúncia dels mestres de teologia i fins l'empresonament. Comença una etapa de polèmica escatològica amb els teòlegs professionals —professors de la facultat de teologia de París i amb diversos dominicans— que es prolongarà fins a 1305: durant aquest anys Arnau produeix una gran diversitat d'escrits de defensa, de denúncies o de pública confessió del seu pensament.

El 1305, el papa Climent V, Bertran de Got, que com a bisbe de Bordeus coneixia les posicions de Vilanova i que havia estat un dels destinataris del *De mysterio cimbalorum* [*Sobre el misteri de les campanes*], del 1301, atura les persecucions i posa fi a la polèmica en reservar-se el judici sobre les obres arnaldianes teològiques. A partir d'aquest moment, els escrits d'Arnau se centren en la difusió del que ell anomena la “veritat del cristianisme”, el nucli salvífic de la doctrina evangèlica, molt especialment entre els laics penitents, els beguins.

Vilanova era un clergue tonsurat, per bé que no havia rebut ordres majors i s'havia casat. Això no obstant la clerecia del moment i en particular els teòlegs el consideren un laic sense legitimitat per immiscir-se en assumptes teològics. No sorprèn que Arnau fos objecte de crítiques molt severes. Per exemple l'autor de la *Responsio obiectionibus* [*Resposta a les objeccions*] —que sembla no llunyana al mateix Arnau— fa un recull coetani (1304-1305) de totes les desacreditacions contra Arnau: no tenir proves de les revelacions manifestades, ser català, estar casat, estar boig, ser metge (i no teòleg). Encara en vida d'Arnau i de Ramon Llull, el teòleg Agustí d'Ancona (Augustinus Triumphus, 1243-1328), al *Tractatus contra divinatores et somniores* [*Tractat sobre els endevins i els qui somien*] escrit el 1310, expressa el seu recel cap als dos personatges per la impropietat del seu estat de vida, per les seves visions i, per l'ambició dels seus plantejaments intel·lectuals.

En els escrits de Vilanova es contraposa sovint el protagonisme que tot cristià ha de tenir en la seva vida espiritual i el monopoli que els clergues exerceixen en aquest domini. Al *Raonament d'Avinyó*

(1310), escrit en català, Arnau insisteix en la legitimitat de les inquietuds espirituals dels laics que volen viure una vida de pietat i de penitència sense deixar de ser laics, i denuncia els clergues que els persegueixen. Segons Arnau Déu ha escollit “llocs idiotes e mullerats” per confondre la supèrbia espiritual i intel·lectual dels clergues i els ha instituit doctors i administradors de la veritat. No hi pot haver dubte de la relació estreta que s'estableix entre aquest protagonisme espiritual que es reclama per als laics i la seva emancipació intel·lectual. La incitació a la lectura i a l'escriptura de gent corrent amb inquietuds religioses però amb diversos graus d'instrucció és explícita a la *Lliçó de Narbona*, una altra obra catalana d'Arnau: els fidels han d'escoltar, llegir i retenir mentalment textos devots i, si cal, també n'han d'escriure. Evidentment, Vilanova s'aplicava aquests consells a ell mateix. Com a *medicus theologizans*, tal com l'han definit Ziegler i Perarnau, Vilanova justifica una teologia laica, alternativa i particular. És per això mateix que la voluntat d'accedir al coneixement de la fe i a textos bíblics, teològics, morals o pietosos no està en contradicció —encara que sigui una paradoxa— amb l'abominació que els grups de laics d'alta sensibilitat religiosa professen contra tota ciència humana i contra la teologia entesa com a ciència i no com a doctrina i espiritualitat salvífica.

El nexa innovador que uneix medicina i teologia és ben visible en algunes obres d'Arnau de Vilanova, en particular en el *De esu carniū* [*Sobre la ingesta de carn*], escrit entre 1302 i 1305, que analitza un cas pràctic, el de la dieta vegetariana dels cartoixans, des d'un punt de vista alhora teològic i mèdic: contràriament als que la posaven en qüestió, Vilanova en defensa la bondat moral i la viabilitat dietètica.

Tant Llull com Arnau de Vilanova diuen haver estat objecte de revelacions sobrenaturals particulars que estan a l'origen de les seves produccions escrites. Tots dos coincideixen a atribuir-se aquestes revelacions molt de temps després d'haver començat la seva tasca intel·lectual, però fan que tinguin un caràcter retroactiu que afecta l'inici de la seva activitat. I és que ambdós autors comencen confiant en la força de persuasió de la seva obra en ella mateixa; només quan tenen seriosos problemes de credibilitat o, fins i tot, enfrontaments oberts amb l'autoritat eclesiàstica per haver entrat en un terreny intel·lectual que els és impropri, acudeixen a l'explicació de les seves visions. El 1302 Arnau redacta la *Philosophia catholica et divina*, que envia a Bonifaci VIII aquell estiu. En una carta adjunta descriu al papa les circumstàncies de la composició del *Tractatus de tempore adventus Antichristi* [*Tractat del temps de la vinguda de l'Anticrist*]: mentre es trobava tot sol en una església se li apareixen unes lletres que diuen “Seu de pressa i escriu”. Immediatament Arnau produeix el tractat sobre la vinguda de l'Anticrist de manera fulgurant, en un estat d'inspiració.

La major part de la producció teològica de Vilanova, tant pel que fa al nombre com a l'extensió, és en llatí, però tenim cinc obres conservades en català, que pertanyen a la darrera etapa de la vida

d'Arnau —entre 1305 i 1311—, algunes de les quals ja han estat citades. La *Lliçó de Narbona* i l'*Alia informatio beguinorum* ['*Una altra informació de beguins*'] estan relacionades amb els beguins: la primera va ser llegida segurament en una reunió de beguins i la segona és una defensa de l'estat de vida penitencial davant d'una possible enquesta inquisitorial. Aquestes dues semblen haver estat redactades originalment en català. La *Confessió de Barcelona*, el *Raonament d'Avinyó* i la *Informació espiritual* són opuscles llegits o adreçats a reis. Les dues primeres foren pronunciades davant Jaume II, i són versions de textos llatins preexistents; la tercera fou escrita per al rei Frederic de Sicília.

Vilanova selecciona molt bé els materials que ha de transmetre als llocs: obres pastorals, exhortatòries, i no tractats teològics; les grans obres mèdiques i teològiques queden reservades per al llatí d'acord amb la prevenció arnaldiana contra la filosofia i la teologia especulativa, sobretot si s'adreça a gent senzilla. Aquestes obres tenen una perceptible vinculació amb l'oralitat. Així, les obres adreçades a cercles de beguins, tant la *Lliçó de Narbona* com l'*Alia informatio beguinorum* són textos breus, aptes per a una lectura en veu alta, que presenten una forma propera al sermó, en el primer cas, o a la declaració pública, en el segon. La *Lliçó de Narbona* no té un *thema* explícit, però sí que incorpora recursos típics de la predicació com ara amplificacions i exemples; l'obra, d'altra banda, és encapçalada amb la rúbrica "Sermó de Mestre Arnau de Vilanova". L'*Alia Informatio* és transmesa a l'interior d'un document notarial que l'addueix com a declaració pública de defensa dels beguins de Barcelona. També tenen marques d'oralitat els textos relacionats amb els reis Jaume II d'Aragó o Frederic III de Sicília, com la *Confessió de Barcelona* (1305), el *Raonament d'Avinyó* o la *Informació espiritual*.

El text arnaldian més assimilable a la literatura és el comentari que va escriure per a un poema trobadoresc escrit per Jaume II que s'ha conservat entre les obres d'Arnau presentades al papa Climent V i del manuscrit 3824 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana. És la *Dancia illustris regis Aragonum cum commento* ['*Dansa de l'il·lustre rei d'Aragó, amb comentari*']. El poema comença:

Maire de Deu e filha,
Verge humil e bela,
vostra nau vos apela
que l'aidetz, car perilha.

['Mare de Déu i filla, / Verge humil i bella, / la vostra nau us crida, perquè perilla. / Va perillant en l'ona / d'aquest món per la tempesta']

El comentari d'Arnau explica que la nau que demana ajuda és l'Eglésia militant i el perill que l'assetja són les desviacions dels prelats i prínceps, la negligència dels governants, el desig de les coses temporals dels catòlics i la ignorància general.

Com Ramon Llull, Arnau de Vilanova estava veritablement preocupat per la difusió de la seva obra. L'inventari *post mortem* dels seus béns dóna a conèixer l'obrador que Arnau de Vilanova havia establert a Barcelona a casa de Pere Jutge. En aquest escriptori, en el moment de la mort d'Arnau, hi havia fins a 15 exemplars de reculls d'obres seves, en divers estat d'elaboració, que segons el cas contenien obres en llatí i català o només en català en funció dels destinataris. De la *Interpretatio de visionibus* ['*Interpretació de les visions*'] es dedueix que també a Sicília hi havia un obrador i que el rei Frederic i la reina Elionor llegien obres arnaldianes redactades "segons un estil clar i intel·ligible a tots els laics". Jaume II declarà que ell i tota la família, i molta altra gent, llegien freqüentment obres d'Arnau. Més enllà dels cercles cortesans els escrits arnaldians en català estan vinculats a les comunitats de beguins. En l'*Ad priorissam, de caritate* ['*Per a la priora de la caritat*'], Arnau es queixa de l'actitud negativa dels doctors quan saben que "per escrits en vulgar els seculars i les persones simples poden entre ells mateixos llegir i aprendre la veritat de la doctrina de Déu".

Sumant totes aquestes dades amb les notícies que ens ha donat el doctor Martínez Gázquez esperem que hagi quedat prou reivindicada la dimensió d'home de lletres d'Arnau de Vilanova, una de les figures intel·lectuals més atractives, complexes i internacionals de la nostra edat mitjana.